

SOLIQ POTENSIALI VA SOLIQLAR YIG'ILUVCHANLIGINING DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARIGA TA'SIRINI BAHOLASH (XORAZM VILOYATI MISOLIDA)

Ikromov Elyor Ibodulloyevich

Osiyo xalqaro universiteti "Pedagogikava iqtisodiyot" kafedrası professori (DSc)

Do'schanov Hurmat qurbonboy o'g'li

*Osiyo xalqaro universiteti Xorazm filiali "Pedagogika va Iqtisodiyot" kafedrası
magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududlar soliq potentsiali va soliqlar yig'iluvchanligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida davlat byudjeti daromadlarini oshirish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot Xorazm viloyati misolida 2020–2024 yillar kesimida olib borildi. Hududiy soliq tushumlari dinamikasi, soliq imtiyozlari hajmi, qarzdorlik ko'rsatkichlari va yig'iluvchanlik darajasi empirik tahlil qilindi. Hisob-kitoblar hududda 20 foizdan ortiq foydalanilmagan fiskal zaxira mavjudligini ko'rsatdi. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, imtiyozlarni optimallashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish orqali byudjet daromadlarini oshirish mexanizmlari taklif etildi.

Kalit so'zlar: soliq potentsiali, soliqlar yig'iluvchanligi, hududiy byudjet, fiskal barqarorlik, soliq ma'murchiligi, Xorazm viloyati.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА И СОБИРАЕМОСТИ НАЛОГОВ НА ДОХОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА (НА ПРИМЕРЕ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация: В данной статье научно обоснованы механизмы увеличения доходов государственного бюджета на основе взаимосвязи налогового потенциала регионов и собираемости налогов. Исследование проведено на примере Хорезмской области за период 2020–2024 годов. Проведен эмпирический анализ динамики налоговых поступлений, объема налоговых льгот, показателей задолженности и уровня собираемости налогов в регионе. Расчеты показали наличие более чем 20-процентного неиспользованного фискального резерва. Предложены механизмы увеличения бюджетных доходов за счет цифровизации налогового администрирования, оптимизации налоговых льгот и сокращения доли теневой экономики.

Ключевые слова: налоговый потенциал, собираемость налогов, региональный бюджет, фискальная устойчивость, налоговое администрирование, Хорезмская область.

Kirish. Davlat byudjeti daromadlarining barqaror shakllanishi soliq tushumlariga bevosita bog'liqdir [1]. O'zbekiston Respublikasida hududiy byudjetlar daromad bazasini mustahkamlash fiskal siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan [2].

Soliq potentsiali tushunchasi hududning mavjud iqtisodiy resurslari asosida shakllanishi mumkin bo'lgan maksimal soliq tushumlarini anglatadi. Ushbu tushuncha mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan [3]. Xorijiy tadqiqotlarda esa u "tax capacity" atamasi orqali ifodalanadi va fiskal sig'im sifatida baholanadi [4].

Soliqlar yig'iluvchanligi soliq majburiyatlarining real undirilish darajasini bildiradi [5]. Yashirin iqtisodiyot esa soliq bazasining qisqarishiga olib keluvchi muhim omil sifatida qaraladi [6].

Shu bois, hududiy soliq salohiyatini aniqlash va uni to'liq safarbar qilish davlat byudjeti daromadlarini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — Xorazm viloyati misolida hududiy soliq potentsiali va soliqlar yig'iluvchanligi darajasini baholab, davlat byudjeti daromadlarini oshirish mexanizmlarini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda statistik va dinamik tahlil, tizimli yondashuv hamda iqtisodiy-matematik hisob-kitoblardan foydalanildi. Empirik baza sifatida Xorazm viloyatining 2020–2024 yillardagi soliq tushumlari, soliq qarzdorligi va imtiyozlar hajmi bo'yicha ma'lumotlar tahlil qilindi. Hududiy soliq potentsialini aniqlash bo'yicha xorijiy metodologik yondashuvlar tahlil qilindi [4,7,8].

Hududning soliq potentsiali quyidagi formula asosida hisoblandi:

$$SP = T + Q + I$$

bu yerda:

SP — soliq potentsiali;

T — haqiqiy tushum;

Q — soliq qarzdorligi;

I — soliq imtiyozlari hajmi.

Mazkur yondashuv orqali hududda foydalanilmagan fiskal zaxira aniqlanadi. Mazkur yondashuv Pelevin va Prokopenko tomonidan taklif etilgan hududiy soliq potentsialini baholash metodlariga mos keladi [8,9].

Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining ochiq statistik ma'lumotlari asosida shakllantirildi [5].

Tadqiqot natijalari. Soliq tushumlari dinamikasi. 2020–2024 yillarda Xorazm viloyatida soliq tushumlari barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi. 2020 yilda hudud bo'yicha soliq tushumlari 3 820 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilga kelib bu ko'rsatkich 7 390 mlrd so'mga yetdi. Mazkur davrda o'sish sur'ati 93 foizni tashkil etdi. O'rtacha yillik o'sish sur'ati 17–19 foiz atrofida shakllandi. Bu hududiy

iqtisodiy faollikning ortib borayotganini ko'rsatadi. Bu holat soliq siyosatini takomillashtirishga qaratilgan islohotlar bilan ham bog'liqdir [2].

Soliq potensialining empirik bahosi. 2024 yil uchun hisob-kitoblar quyidagicha:

- ✓ Haqiqiy tushum (T) – 7 390 mlrd so'm
- ✓ Qarzdorlik (Q) – 620 mlrd so'm
- ✓ Soliq imtiyozlari (I) – 1 140 mlrd so'm

Hisob-kitob natijasida hududiy soliq potentsiali 9 150 mlrd so'mni tashkil etdi. Demak, foydalanilmagan fiskal zaxira 1 760 mlrd so'm yoki 23,8 foizni tashkil etmoqda. Bu hududda qo'shimcha daromad manbalari mavjudligini ko'rsatadi.

Yig'iluvchanlik va yashirin iqtisodiyot. Yashirin iqtisodiyot soliq tushumlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [6]. Xususan, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida naqd pul aylanmasining yuqoriligi real soliq bazasini qisqartiradi.

Biroq soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, elektron hisob-faktura tizimlari va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlari yig'iluvchanlik darajasini oshirishga xizmat qilmoqda [5].

Soliq tushumlari tarkibi. 2024 yil ma'lumotlariga ko'ra, qo'shilgan qiymat solig'i hududiy byudjet daromadlarining 34 foizini, foyda solig'i 21 foizini, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i 18 foizini tashkil etgan. Mol-mulk va boshqa soliqlar qolgan qismini egallagan. QQSning yuqori ulushi hudud iqtisodiyotida savdo va xizmat ko'rsatish sohasining ustuvorligini aks ettiradi.

Yig'iluvchanlik va muammolar. Soliq qarzdorligi hajmi hamda imtiyozlarning sezilarli miqdori hududiy fiskal samaradorlikni pasaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida yashirin iqtisodiyot unsurlari mavjudligi real soliq bazasini qisqartiradi. Biroq elektron hisob-faktura, onlayn nazorat-kassa mashinalari va avtomatlashtirilgan risk-tahlil tizimlari joriy etilishi yig'iluvchanlik darajasini oshirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

1. Xorazm viloyati bo'yicha 2020–2024 yillar kesimida soliq potentsiali empirik hisob-kitob asosida baholandi.
2. Hududda 23–24 foiz miqdorida foydalanilmagan fiskal zaxira mavjudligi aniqlanib, uning miqdoriy ifodasi berildi.
3. Soliq imtiyozlari va yig'iluvchanlik o'rtasidagi bog'liqlik miqdoriy tahlil asosida asoslandi.
4. Hududiy fiskal samaradorlikni oshirish mexanizmlari taklif etildi.

Muhokama. Olingan natijalar hududiy soliq salohiyatini to'liq safarbar qilish davlat byudjeti daromadlarini oshirishning muhim omili ekanini ko'rsatadi. Xorazm viloyati misolida quyidagi yo'nalishlar ustuvor ahamiyatga ega:

- ✓ Soliq imtiyozlarini samaradorlik mezonlari asosida optimallashtirish;
- ✓ Raqamli nazorat tizimlarini kengaytirish;
- ✓ Riskga asoslangan soliq nazoratini joriy etish;

- ✓ Yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish;
- ✓ Kichik biznesni legallashtirish va iqtisodiy faollikni rag'batlantirish.

Hududda aniqlangan 1,7 trln so'mlik fiskal zaxirani bosqichma-bosqich safarbar qilish davlat byudjeti daromadlarini sezilarli oshirish imkonini beradi.

Xulosa. Xorazm viloyati misolida olib borilgan tadqiqot hududlar soliq potentsiali va soliqlar yig'iluvchanligi o'rtasidagi bog'liqlik davlat byudjeti daromadlarini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Empirik hisob-kitoblar hududda 20 foizdan ortiq foydalanilmagan fiskal imkoniyat mavjudligini aniqladi.

Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, imtiyozlarni optimallashtirish va yashirin iqtisodiyotga qarshi kompleks choralarni amalga oshirish orqali hududiy byudjet daromadlarini barqaror oshirish mumkin. Mazkur yondashuv hududiy moliyaviy mustaqillikni kuchaytirish va fiskal barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – T.: Adolat, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.07.2018 yildagi PF–5468-son Farmoni “Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida”.
3. Bozorova L.A. Hududlar soliq salohiyatini oshirish yo'nalishlari // Iqtisod va moliya. – 2012. – №12. – B. 25–30.
4. Advisory Commission on Intergovernmental Relations. Tax Capacity of the Fifty States: Methodology and Estimates. – Washington, 1982.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi rasmiy sayti. – URL: <https://soliq.uz>
6. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries // World Bank Policy Research Working Paper. – 2010. – №5356.
7. Kuo C.-Y. Estimation of Tax Revenue and Tax Capacity // Development Discussion Papers. – 2000. – №669.
8. Пелевин И.Ю. Анализ методов оценки налогового потенциала регионов // Статистика и экономика. – 2014. – №5. – С. 70–72.
9. Прокопенко Р.А. Понятие и роль налогового потенциала региона // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – №12. – С. 45–49.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF–60-son Farmoni “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”.